

В.В. Коваленко, О.Г. Коренєва, О.В. Крухмаль
**БАНКІВСЬКА КРИЗА ТА ІНСТРУМЕНТИ
АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ**

У статті визначено економічну сутність банківської кризи, причини її виникнення та заходи з її подолання. Запропоновано систему інструментів антикризового мікро- та макроспрямування.

Ключові слова: банківська криза, антикризові заходи, інструменти антикризового управління.

Рис. 1. Літ. 27.

В.В. Коваленко, О.Г. Коренева, Е.В. Крухмаль
**БАНКОВСКИЙ КРИЗИС И ИНСТРУМЕНТЫ
АНТИКРИЗИСНОГО УПРАВЛЕНИЯ**

В статье определена экономическая сущность банковского кризиса, причины его возникновения и меры по преодолению. Предложена система инструментов антикризисного микро- и макроуправления.

Ключевые слова: банковский кризис, антикризисные мероприятия, инструменты антикризисного управления.

V.V. Kovalenko, O.G. Korenieva, O.V. Krukhamal
BANK CRISIS AND INSTRUMENTS OF CRISIS MANAGEMENT

The article defines the economic essence of bank crisis, the reasons of its origin and the measures of overcoming it. It also suggests the system of instruments for crisis management on micro- and macrolevel.

Keywords: bank crisis; crisis measures; instruments of crisis management.

Постановка проблеми. В останні роки чітко спостерігається тенденція збільшення економічної та політичної нестабільності на національному, регіональному і глобальному рівнях. Банківські системи, які акумулюють політичні, макроекономічні й інституціональні ризики, в умовах зростаючої нестабільності опиняються в найбільш несприятливому стані.

Проблеми банківських криз у світовому масштабі, на жаль, поки не знайшли свого розв'язання, тому дослідження економічної сутності банківської кризи, причин її виникнення та заходів з її подолання є актуальною темою для наукових розробок. У зв'язку з цим серед великого кола стабілізаційних інструментів, що використовуються у банківській діяльності, можуть бути виділені ті, які доцільно розглядати з урахуванням ситуації, що склалася в банківському секторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі вивчення банківських криз присвячено наукові праці багатьох вітчизняних і зарубіжних учених. Заслужують на увагу наукові праці І.А. Бланк [3], В.А. Богомолова [4], А.В. Богомолової [4], Дж.К. Ван Хорн [5], І.К. Кованкадзе [10], І.К. Ларіонова [11], І.О. Макаренко [12], К.А. Мараховської [13], О. Терещенка [17], Р. Хіт [18].

Проблема формування системи антикризового управління як окремого специфічного виду управління виникла закономірно на певному етапі розвит-

ку економічної системи. Чітке визначення кризового стану завжди викликало полеміку серед практиків і науковців, оскільки не кожна негативна ситуація в діяльності банків чи банківської системи призводить до кризи. Проте до цього часу загально визнаної дефініції кризи у науковій літературі не існує. Тому дослідження питань антикризового управління доцільно починати з визначення поняття «криза».

Тлумачні словники російської та англійської мови визначають кризу як різкий перелом у розвитку подій, складний перехідний стан або гостре ускладнення з чим-небудь [6, 17]. У працях науковців можна знайти схожі підходи. Ю. Розенталь зазначає, що криза – це ситуація, яка характеризується високою небезпекою, станом невпевненості, відчуттям невідкладності [22]. Слід зауважити, що така інтерпретація кризи, хоча й не визначає настання однозначно негативних наслідків тотожних подій, містить негативне смислове навантаження та передбачає небажаність самих криз [25].

Інші науковці пов'язують поняття кризи з порушенням рівноваги, переломним етапом. При цьому поняття «криза» не ототожнюється з негативними тенденціями в системі, а навпаки, пов'язується з процесами оздоровлення, оновлення та подальшого розвитку. За визначенням Р. Акоффа, кризою є зміна тенденцій життєдіяльності системи, тобто порушення її стійкості, що радикально її оновлює [2]. А. Чернявський вважає, що криза є переломним етапом функціонування будь-якої системи, коли вона піддається впливу ззовні або зсередини, що потребує від неї якісно нового реагування [19].

Цікавою є точка зору представників голландської школи дослідження кризи як «серйозної загрози структурам і базовим цінностям або нормам (суспільної) системи, яка вимушує ухвалити кардинальне рішення в умовах обмеженого часу та значної невизначеності» [22]. Таке трактування дозволяє виокремити дві класичні західні політологічні та соціологічні теорії: теорію розвитку, яка визначає кризу як «розрив» або переривання розвитку суспільства [23; 24], та теорію вибору [26].

Невирішена раніше частина проблеми. Вивчення причин виникнення банківських криз дозволило зробити висновки про необхідність системного підходу до побудови рівноважної стратегії управління банківською кризою. Все вищевикладене й обумовило вибір теми, мети, об'єкта та послідовність наукового дослідження.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розробка системи, яка б дозволяла своєчасно виявляти існуючі проблеми, ідентифікувати ступінь кризового стану, визначати рівень загрози неплатоспроможності та ймовірність банкрутства банківських установ, а також складати прогноз на необхідний період. Така система повинна стати обов'язковою складовою антикризової стратегії банку.

Основні результати дослідження. Системний характер явищ, які здійснюють вплив на банківський сектор у цілому, на сьогодні є об'єктом теоретичних та емпіричних досліджень. Їхньою основною метою є з'ясування механізмів виникнення та розвитку системних ризиків у банківському секторі на підставі аналізу поведінки індикаторів, які попереджують виникнення фінансових проблем у банку або банківської кризи.

Банківські кризи – це невід’ємна риса ринкової економіки, вони супроводжують процес поступового розвитку суспільства. В умовах нестійкої рівноваги ринкової економіки, що розвивається, будь-які потрясіння у банківській сфері призводять до паралізації платіжної системи, коливань курсу національної валюти, викликають загострення політичної ситуації.

Банківські кризи залежно від їх масштабу та ступеня дестабілізуючого впливу на економіку можна поділити на три типи:

- ті, які діють на макроекономічному рівні;
- розповсюджуються на мікроекономічний рівень;
- характеризуються повномасштабною бюджетно-фінансовою дестабілізацією, яка призводить до високої інфляції та демонетизації економіки [9].

Криза проявляється як в умовах складної ситуації в економіці, так і в період її гармонійного розвитку, має стихійний характер або може бути передбачуваною на підставі розрахунків. Однак, випадки неочікуваної появи кризи без будь-яких сигналів для спеціалістів трапляються доволі рідко.

Слід зазначити, що попередження кризових явищ в економіці є одним із пріоритетних напрямків забезпечення економічної безпеки. Важливе практичне значення мають дослідження, пов’язані з розробкою системи комплексного моніторингу фінансового сектору, яка призначена для оцінки його стійкості та прогнозування ризику настання валютно-фінансової кризи [8].

У запобіганні банківських криз ключову роль відіграє своєчасна діагностика стану банківської системи та визначення вірогідності виникнення банківських криз. Питання в тому, яку методику доцільно використовувати для зазначених цілей. Свої рекомендації дають експерти Міжнародного валютного фонду (МВФ) та Всесвітнього банку [21].

У 1997 р. Міжнародний банк розрахунків (МБР) розв’язав проблему ідентифікації банківської кризи. За визначенням МБР, можна вважати, що банківська криза відбулася, якщо у країні спостерігається прояв хоча б одного з чотирьох чинників:

- проблемні активи банків складають більше 2% ВВП країни;
- сума коштів, необхідних для порятунку банківської системи, перевищує 2% ВВП;
- у банківському секторі націоналізація набула масового характеру, банківські депозити заморожені, а влада запроваджує «банківські канікули»;
- центральний банк гарантує виплати населенню за всіма банківськими депозитами, не забезпечуючи своїх гарантій матеріально [21].

Слід зазначити, що на сьогодні відбувається світова фінансова криза, яка базується на визначених вище чинниках. При цьому слід зазначити, що Україна також потерпає від впливу світової фінансової кризи. Як зазначає голова представництва Світового банку в Україні, Білорусії та Молдові М. Райзер: «закони, що регулюють український фінансовий ринок, слід негайно адаптувати до європейських вимог... На жаль, в Україні нині не найкраща ситуація для розвитку капіталу. Це може змінитися, якщо Україна стане привабливішою для інвестування та внутрішні фінансові ресурси населення будуть мобілізовані. Насамперед, в Україні слід відмовитися від політичного впливу на регулятори українського ринку фінансових послуг» [16].

Світова фінансова криза примусила уряди провідних країн переглянути свою політику щодо фінансових ринків. Зокрема уряди США, Великої Британії, Німеччини, Росії, країн Бенілюксу тощо прийняли рішення про державну підтримку окремих фінансових установ, які переживають фінансові труднощі.

Слід зазначити, що проблеми, які у США та інших розвинених країнах призвели до іпотечної та фінансової криз, і проблеми, які можуть сформувані негативні тенденції в розвитку економіки України, істотно різняться.

Тенденції на світовому ринку, зважаючи на високу залежність української економіки від експорту, частка якого складає у ВВП понад 47%, негативно позначаються на динаміці розвитку експортного виробництва та на галузях, що залежать від експорту. Так, у серпні 2008 р. відбулося зменшення обсягів виробництва промислової продукції до відповідного місяця у 2007 р. на 0,5%, зокрема в металургії – на 8,6%, хімічній промисловості – на 9,1, у виробництві коксу, продуктів нафтопереробки – на 4,9% [16]. Тобто спостерігається уповільнення зростання під впливом комплексу зовнішніх шоків.

У зв'язку з нейтралізацією впливу зовнішньої фінансової кризи та для забезпечення стабільності банківської системи, захисту інтересів вкладників та інших кредиторів банків Національний банк України прийняв постанову №319 «Про додаткові заходи щодо діяльності банків» від 11 жовтня 2008 р., яка передбачає антикризові заходи з боку регулятора стосовно розширення програм фінансового оздоровлення для банків з метою підтримки їх ліквідності, відповідальності власників банку за адекватність капіталу; вимоги до обов'язкового резервування коштів; проведення активно-пасивних операцій, забезпечення своєчасності виплати заробітної плати, пенсій, стипендій і соціальних виплат, проведення валютних операцій [1].

Так, Національний банк України у вересні здійснив операції з рефінансування банків на загальну суму 6047,3 млн. грн. (з них 2489,4 млн. грн. – кредити овернайт, 357,9 млн. грн. – кредити, надані на тендерах з підтримання ліквідності банків, 1200 млн. грн. – операції прямого репо з державними облігаціями України, 2000 млн. грн. – інші кредити). З початку року обсяг операцій з рефінансування банків становив 64078,1 млн. грн. (з них 48800,4 млн. грн. – кредити овернайт, 5275,52 млн. грн. – кредити, надані на тендерах з підтримання ліквідності банків, 6143,5 млн. грн. – операції прямого репо з державними облігаціями України, 1858,7 млн. грн. – операції своп, 2000 млн. грн. – інші кредити).

Одночасно, з метою регулювання рівня ліквідності банків Національний банк України у вересні здійснив операції з мобілізації коштів банків на суму 8419 млн. грн. (з початку року – на суму 46475,3 млн. грн.) [15].

Для стабільності банківського сектору потенційну загрозу становлять банки з іноземним капіталом у випадку, коли материнські компанії зазнаватимуть збитків і матимуть проблеми з ліквідністю. У банківському секторі України частка іноземного капіталу в загальному обсязі капіталу складає 37,2% і перевищує порогове значення та знаходиться на межі економічної безпеки на рівні 30%.

По-третє, борговий чинник. За перше півріччя 2008 р. обсяг валового зовнішнього боргу складав 59,9% ВВП, або 100,06 млрд. грн. дол. США. При цьо-

му майже 85% сягає заборгованість приватного сектору економіки [14]. За дослідженнями МВФ, максимально допустимою сумою зовнішнього боргу для країн із низьким та середнім рівнем доходів є сума на рівні 49,7% ВВП. За умови перевищення цього рівня ймовірність розгортання фінансової кризи складає близько 70% [14].

Таким чином, зважаючи на ситуацію, що склалася у банківському секторі України, доцільно запропонувати систему інструментів антикризового управління.

Оскільки причини виникнення криз окремих банків та в цілому банківської системи різні, то інструменти антикризового управління також доцільно розглядати окремо на мікро- і макrorівнях.

Інструменти антикризового управління макроекономічного спрямування використовують для вирішення першочергових проблем, їх поділяють на фінансові, структурні та операційні [7].

Фінансові інструменти використовують для фінансової підтримки банків. До них слід віднести:

1. Прямі методи: надання кредитів центрального банку; регулювання норм обов'язкового резервування; реструктурування короткострокових кредитів банку; регулювання облікової ставки; надання гарантій уряду за депозитними вкладками; використання облігаційних інструментів.

2. Непрямі методи: реструктуризація податкових зобов'язань; перегляд системи оподаткування банків; викуп прострочених зобов'язань підприємств перед банками; конвертацію депозитів державних підприємств у капітал банку.

Зазначені інструменти використовуються у ситуації системної кризи.

Операційні інструменти зосереджені на управлінні та ефективності банку: закриття або скорочення неприбуткових філіалів; відмова від паралельних напрямків бізнесу; посилення конкурентних переваг банку; твінінг. Вони використовуються, коли криза виникає на рівні банківської системи.

Структурні інструменти спрямовані на вирішення проблем на рівні банківського сектору на підставі впровадження принципів конкуренції та надійності. До них відносять: ліквідацію, злиття, реорганізацію банку; управління поганими активами. Вони використовуються під час криз фінансового сектору.

Інструменти антикризового управління на мікрорівні можна вважати спеціальними, які застосовуються окремими банками відповідно до ситуації, що складається на певний період часу. Вони повинні забезпечити піднесення антикризової роботи у банку на якісно новий рівень (рис. 1).

Слід зазначити, що нагальною потребою сьогодення визнається наявність у банку реального плану дій на випадок нестандартних, кризових ситуацій, який базується на результатах стрес-тестування. Тобто зазначений план повинен передбачати заходи на випадок криз, які ще не відбулися. При цьому велика увага повинна приділятися підвищенню якісного рівня управління у банку в цілому та управлінню реальними (вірогідними) ризиками зокрема.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Враховуючи тенденції збільшення економічної та політичної нестабільності на національному, регіональному і глобальному рівнях, а також проблему банківської кризи у світовому

масштабі, необхідно виробити системний підхід до побудови рівноважної стратегії щодо управління банківською кризою. Ситуація, що склалася у банківському секторі, вимагає запровадження системи інструментів антикризового управління на мікро- і макрорівнях.

Рис. 1. Інструменти антикризового управління мікроекономічного спрямування, авторська класифікація

Інструменти антикризового управління макроекономічного спрямування поділено на фінансові, структурні та операційні. Інструменти антикризового управління на мікрорівні розглядаються як спеціальні, які застосовуються окремими банками відповідно до ситуації, що складається на певний період часу. Зазначено, що необхідним є наявність у банку реального плану дій на випадок нестандартних, кризових ситуацій, який би передбачав заходи на випадок криз, які ще не відбулися.

Використання зазначених пропозицій дозволить підвищити якісний рівень управління реальними (вірогідними) ризиками в банку.

1. Про додаткові заходи щодо діяльності банків: Постанова Правління Національного банку України від 11.10.2008 №319 // www.bank.gov.ua.

2. Аофф Р. Планирование будущего корпорации. – М.: Прогресс, 1985. – 265 с.

3. Бланк И.А. Основы финансового менеджмента: Навч. видання: В 2 т. – К.: Ника-Центр; Эльга, 2001. – Т. 1. – 592 с.

4. Богомолов В.А., Богомолова А.В. Антикризисное регулирование экономики. Теория и практика: Учеб. пособие. – М.: ЮНИТИ ДАНА, 2003. – 271 с.

5. Ван Хорн Дж.К. Основы управления финансами. — М.: Финансы и статистика, 1997. — 799 с.
6. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4-х т. — СПб.: Диамант, 1997. — Т. 2. — 784 с.
7. Коваленко В.В. Инструменти державного антикризового управління в банківському секторі // Вісник Української академії банківської справи. — 2006. — №2. — С. 8—14.
8. Коваленко В.В. Методичні підходи до діагностики і моніторингу фінансової стійкості банківської системи // Актуальні проблеми економіки. — 2006. — №11. — С. 193—200.
9. Коваленко В.В., Коренева О.Г. Определение факторов, вызывающих возникновение системных банковских кризисов и методы их диагностики // Бизнес-Информ. — 2006. — №9. — С. 24—26.
10. Кованкадзе И.К. Роль денежно-кредитной политики в преодолении последствий банковских кризисов // Деньги и кредит. — 2003. — №2. — С. 45—48.
11. Ларионов И.К. Антикризисное управление. — М.: Дашков и К, 2004. — 292 с.
12. Макаренко І.О. Проблеми антикризового управління промисловим підприємством // Актуальні проблеми економіки. — 2005. — №6. — С. 126—130.
13. Мараховська К.А. Основы концепції антикризового керування підприємствами в Україні // Финансовая консультация. — 2001. — №15. — С. 37—40.
14. Монетарний огляд за II квартал 2008 року / Національний банк України // www.bank.gov.ua.
15. Основні тенденції грошово-кредитного ринку за вересень 2008 року / Національний банк України // www.bank.gov.ua.
16. Світовий банк: світова фінансова криза загрожує Україні // tsn.ua.
17. Терещенко О. Антикризовий фінансовий менеджмент — «вимога нової економіки» // Ринок цінних паперів: Вісник Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку. — 2004. — №9. — С. 25—33.
18. Хит Р. Кризовий менеджмент для керівників: Посібник. — К.: Всеуито; Новий друк, 2002. — 566 с.
19. Чернявський А.Д. Антикризове управління підприємством: Навч. посібник. — Л.: МАУП, 2006. — 194 с.
20. Щербань І.О. Теоретичні основи механізму антикризового управління діяльністю підприємств // Актуальні проблеми економіки. — 2007. — №4. — С. 54—60.
21. Compilation Guide on Financial Soundness Indicators // IMF. — 2004. — July // www.imf.org.
22. Coping with crisis: The management of disasters, riots and terrorism / (Eds) U. Rosenthal, M. Charles, P. t'Hart. — Springfield: Charles C. Thomas, 1989.
23. Crisis, choice and change: Historical studies of political development / (Eds.) G.A. Almond, S.C. Flanagan, R.J. Mundt. — Boston: Little, Brown and company, 1973.
24. Crozier M. The bureaucratic phenomenon. — Chicago: University of Chicago Press, 1964.
25. Interpretations of calamity: From the viewpoint of human ecology / (Ed.) K. Hewitt. — Boston: Allen, Unwin, 1983.
26. Janis I., Mann L. Decision-making: A psychological analysis of conflict, choice and commitment. — New York: Free Press, 1974.
27. Webster's new world dictionary of the American language. — 2-nd edition. — New York: World Publishing, 1970.

Стаття надійшла до редакції 21.11.2008.